

УДК 338.33:332

Регіон як категорія просторового розвитку

Прокопюк А.

кандидат економічних наук, ректор
Вищої Економічної Школи в Бялимстоку, Польща

У статті визначено концептуальні засади дослідження регіону як категорії просторового розвитку. Систематизовано зарубіжні теорії регіонального розвитку, що враховують просторовий фактор. Досліджено сутність регіонального економічного простору в еволюційному та сучасному аспектах. З'ясовано співвідношення понять «регіон» та «економічний простір».

Ключові слова: регіон, економіка регіону, економічний простір, теорії регіонального розвитку, просторовий фактор.

Прокопюк А. РЕГИОН КАК КАТЕГОРИЯ ПРОСТРАНСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

В статье определены концептуальные основы исследования региона как категории пространственного развития. Систематизированы зарубежные теории регионального развития, учитывающие пространственный фактор. Исследована сущность регионального экономического пространства в эволюционном и современном аспектах. Выяснено соотношение понятий «регион» и «экономическое пространство».

Ключевые слова: регион, экономика региона, экономическое пространство, теории регионального развития, пространственный фактор.

Prokopiuk A. THE REGION AS A CATEGORY OF SPATIAL DEVELOPMENT

The article defines the conceptual bases of research in the region as a category of spatial development. Foreign theories of regional development, taking into account the spatial factor, are systematized. The essence of regional economic area in evolutionary and contemporary aspects is explored. It was shown relationship between the concepts and region economy.

Keywords: region, regional economy, economic space, theories of regional development, spatial factor.

Постановка проблеми. Вивченню ролі просторового фактора в регіоналістиці присвячена ціла низка досліджень, яка вилилась у самостійний науковий напрям «просторова економіка». Становлення цього нового вектора наукового знання зумовило появу низки робіт, спрямованих на пошук і оформлення парадигмальних засад просторової економіки як самостійного об'єкта вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжна школа широко представлена динамічними теоріями просторового розвитку, зокрема такими, як теорія міжнародного територіального поділу праці на основі торгівлі та теорія формування абсолютних і відносних переваг А. Сміта і Д. Ріккардо, теорія Е. Хекшера – Б. Оліна, моделі В. Леонтьєва та М. Портера. Однак слід визнати, що всі зазначені теорії базувалися на сприйнятті простору як фізико-метричної конструкції без урахування його «наповнення».

Сучасна вітчизняна просторова економіка органічно включає в себе різнопланові школи, представлені дослідженнями економіко-географічного характеру (М. Фащевський, О. Сонько, О. Ольшанська, Л. Шевчук,

М. Габрель), працями, присвяченими питанням функціонування місцевого самоврядування і федералізму (А. Мельник, Г. Монастирський), закономірностям просторового розвитку (З. Герасимчук, С. Шульц, Л. Чернюк, Н. Павліха, Т. Пепа), регіональними особливостями розвитку (Б. Данилишин, М. Долішній, І. Сторонянська, О. Ткач, В. Чужиков).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас широкий потік публікацій з означених проблем не дає змогу дати чіткі відповіді на питання щодо співвідношення понять «регіон» та «економічний простір регіону», а також щодо чіткого визначення місця регіону в системі просторового розвитку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З огляду на це метою статті є розкриття концептуальних положень дослідження регіону як категорії просторового розвитку, що дасть змогу сформулювати відповіді на зазначені питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зауважити, що у вітчизняних дослідників практично сформувалася єдність думок щодо наукового статусу просторової еко-

номіки та її позиції в системі сучасної економічної науки. У роботах економістів простежується вектор теоретико-методологічного оформлення теорії економічного простору як інтегративної конструкції, що увібрала в себе велику кількість напрямів і компонентів (табл. 1).

Радянська школа також мала багато напрацювань у сфері формування концептуальних основ розвитку економічного простору. Істотний внесок в розвиток теорії внесли такі вчені, як М. Баранський, М. Некрасов, М. Колосовський, які обґрунтували ключову роль просторового чинника у розміщенні виробництва. Особливо слід відзначити таких вчених, як М. Колосовський (обґрунтував теорію створення територіальних виробничих комплексів), О. Гранберг і А. Аганбегян, чії праці сприяли розвитку просторової економіки як нового наукового напрямку.

У зарубіжній літературі просторова економіка (spatial economy) одержала активний розвиток з 1950-х рр., коли У. Айзард зазначив, що відхід від простору стискає все в економіці до точки, перетворюючи економічну теорію на «країну чудес без просторових розмірів» [1]. Однак, якщо формування просторової економіки як науки можна датувати саме цими часовими межами, то просторовий фактор увійшов в поле зору зарубіжних економістів значно раніше – з XIX століття (поряд з теорі-

ями розміщення). Як приклад можна навести теорію про закономірності розміщення сільськогосподарського виробництва І. Тюнена, теорії розміщення промислових підприємств В. Лаунхардта, А. Вебера, загальні теорії розміщення В. Кристаллера і А. Льоша. У систематизованому вигляді названі теорії представлені на рис. 1.

Сучасна просторова економіка більшою мірою орієнтована на вивчення економічного простору. Проведений аналіз наукової літератури в ретроспективі дає змогу констатувати, що економічний простір розглядається сучасними дослідниками найчастіше в двох аспектах. В першому (спрощеному) підході під економічним простором розуміється виділена в межах національного господарства територія, що характеризується спільністю умов реалізації економічних процесів і явищ. Більш широкий підхід дає змогу визначити економічний простір як форму існування матерії багатопараметричного типу. Наприклад, О. Гранберг економічний простір розглядає як «наповнену територію, що вміщає безліч об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, економічно освоєні та рекреаційні площі, транспортні і інженерні мережі тощо» [2; 3].

Також досить широке трактування економічного простору запропоноване О. Біяковим, на думку якого під економічним простором

Таблиця 1

Компоненти теорії економічного простору: еволюційний аспект

Представники напряму	Внесок в розвиток теорії економічного простору
Аристотель, Платон, Демокрит, Епікур	Сутність, зміст і структура простору
Т. Мор, Т. Кампанелла, Ш. Фур'є, Р. Оуен	Соціальні утопії, що розкривали «еталонну» державу
Р. Кантільон, Дж. Стюарт, А. Сміт, Д. Рікардо, Д.С. Миль, Ж.Б. Сей	Закономірності просторового розвитку
С. Харріс, Е. Хекшер, Б. Олін, П. Самуельсон, С. Ліндер, В. Леонтьєв, М. Портер, Ф. Перу, Г. Мюрдаль	Зв'язок принципів формування єдиного економічного простору з міжнародним поділом праці та глобалізацією
А. Вебер, В. Лаунхардт, Ф. Ратцель, Х. Макиндер, І. Тюнен, В. Лаунхардт, В. Кристаллер, А. Леш, А.Г. Гранберг, Р.Челлен	Теорії розміщення виробництва, так звані штандортні теорії, що ґрунтуються на однорідності економічного простору
У. Айзард, П. Нійкемп, Дж. Паелінк, Т. Райнер, Р. Хартшорн, В. Бунге, Е. Гувер	Теорії просторової економіки (spatial economy)
А. Аганбегян, С. Артоболовський, М. Баранський, М. Бандман, М. Некрасов, М. Колосовський, Ю. Саушкін, Р. Шніпер та ін.	Теорія формування територіально-виробничих комплексів
Л. Вальрас, В. Парето	Неокласичні теорії загальної рівноваги
П. Кругман	Теорія «сукупної причинної обумовленості»
М. Портер	Концепція промислових кластерів

Систематизовано автором на основі дослідження відповідних теорій.

слід розуміти «відносини між економічними процесами суб'єктів господарювання і сукупним економічним процесом (V-процесом) з формування можливих результатів економічної діяльності» [4, с. 104].

Синонімічні трактування простежуються під час розгляду простору через призму реалізації економічних процесів, а основні відмінності в дослідницьких позиціях виявляються в ході розкриття сутності економічного процесу. Найчастіше воно розглядається як «правила гри», середовище господарювання або підприємницький клімат. З огляду на це не можна не погодитися з А. Поляковою, яка зазначає: «Виходячи з багатомірності розуміння простору, просторова економіка повинна бути націлена не лише на вивчення процесів розміщення продуктивних сил у географічній площині (двовірний простір), але й на дослідження процесів і явищ, що розгортаються в просторі. Економічний простір являє собою не топологічне місце буття особистості, а поле взаємодій» [5, с. 28].

Отже, економічний простір слід розглядати не лише як місце концентрації економічних суб'єктів та їх інтересів, але й як сферу реалізації економічних відносин, яка надає економічним взаємодіям певної форми. Зазначене дає змогу трактувати простір як сукупність відносин між суб'єктами економічної діяльності по відношенню до об'єктів, які формують економічний процес.

Лауреат Нобелівської премії з економіки П. Кругман трактує економічний простір як «абстрактний економічний ландшафт динамічного розподілу ресурсів залежно від кон'юнктури та їхнього місця розташування» [6]. А от український вчений О. Бавико, зауважуючи, що визначення регіонального економічного простору потрібно здійснювати, спираючись на філософське категоріальне співвідношення «загальне – особливе», наголошує на необхідності «проекції властивостей абстрактного економічного простору в його конкретні характеристики на регіональному рівні» [7]. На думку цього дослідника, для періоду розбудови постіндустріальної цивілізації та мережевої економіки доцільним з методологічної точки зору є визначення економічного простору як «середовища взаємодії між суб'єктами економічної діяльності, що існує у межах процесу трансакційного обміну інформацією та входження у єдину мережеву систему взаємовідносин» [7].

Вагомий внесок у дослідження теоретичних засад і практичних аспектів модернізації економічного простору України зробили З. Варналій, С. Вовканич, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, М. Долішній, Я. Жаліло, Е. Лібанова, А. Мокій, А. Чухно та інші вчені, в роботах яких систематизовано основні принципи та механізми модернізації з врахуванням специфічних характеристик розвитку національної економіки загалом, а також

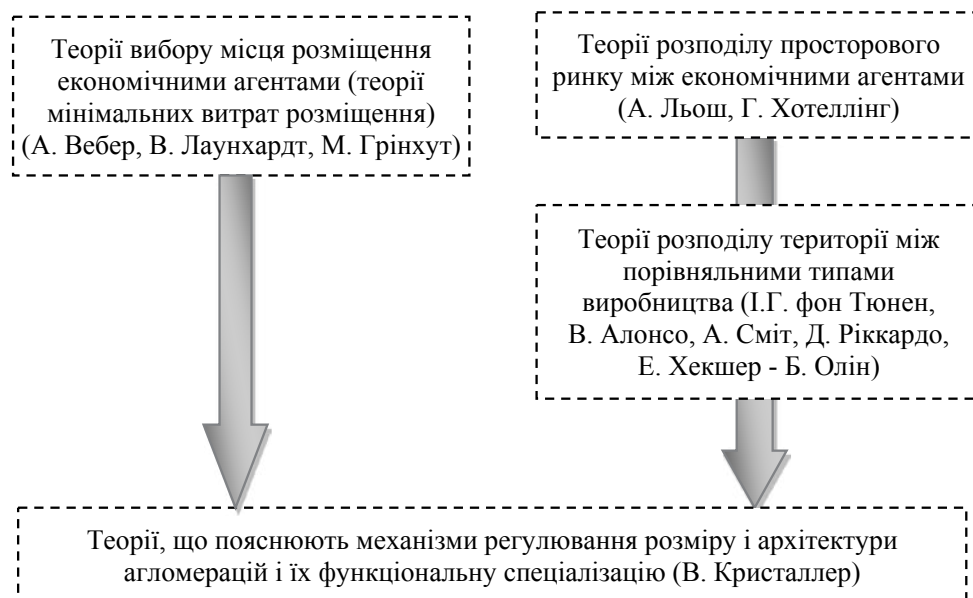

Рис. 1. Систематизація зарубіжних теорій регіонального розвитку, що враховують просторовий фактор

Систематизовано на підставі вивчення відповідних теорій

її окремих галузей і регіонів. Загальною конструктивною основою модернізації економічного простору України та її регіонів виступає визнання об'єктивної зумовленості модернізаційних процесів, їх комплексності, переважної екзогенності детермінант, констатація недостатньої ефективності діючих механізмів управління розвитком економіки та необхідності їхнього удосконалення.

На тлі формування постіндустріальної цивілізаційної доктрини базовим положенням сучасної просторової економіки можна вважати трактування економічного простору як силового поля, детермінуючими елементами в якому виступають полюси зростання, а процесами – дифузія нововведень. Рушійною силою, що забезпечує постійний розвиток і відтворення економічного простору, при цьому вважається перманентна якісна трансформація його центрів (ядер) за рахунок генерування, впровадження та дифузії нововведень.

Тому все популярнішою сьогодні стає поляризаційно-дифузійна модель регіонального розвитку [8], у рамках якої процес модернізації у просторовій проекції трактується як процес формування просторового каркасу спеціальних зон (ареалів) активізації розвитку, здатних транслювати інновації на периферію, у тісному поєднанні з ефективною політикою пом'якшення регіональної неоднорідності. При цьому більшість експертів сходиться на думці про те, що основні імпульси модернізації способу життя транслюються в просторі двома шляхами [9]: 1) через ієрархічну систему міст (від найбільших – до менших); 2) з великих міст – у найближчі передмістя, тобто від центру агломерації до її периферії.

Провідні вітчизняні фахівці зазначають, що проектування інституційних трансформацій, необхідних для забезпечення прискореної модернізації, є складним завданням, попри наявність зразків, які довели свою ефективність в інших суспільствах. Незважаючи на те, що такі зразки важливі і як джерело натхнення, і як орієнтир при вирішенні подібних проблем у нашій країні, необхідною є їх адаптація до конкретної ситуації, що склалася в Україні, її культури, викликів, що існують, обсягу наявних ресурсів тощо [10].

Дослідження економічного простору в регіональній економіці є неможливим у відриві від такого поняття, як «регіон». У сучасних дослідженнях все частіше простежується злиття цих термінів та інтерпретація регіону через категорію «економічний простір». Досліджуючи цей взаємозв'язок еволюційно і

багатоаспектно, можна зробити висновок, що він формується в ході перетворення поглядів на регіон як адміністративно-територіальну одиницю, виділення якої необхідне для забезпечення керованості [11; 12]. Розширення і ускладнення економічних відносин приводить до розгляду регіону (як підсистеми національної економіки) в таких концептуальних межах:

- адміністративно-територіальні кордони (найпоширеніше трактування);

- території, що виділяються в управлінських цілях з огляду на спільність соціально-економічних, екологічних, геополітичних проблем (особливостей розвитку); наприклад, прикордонні чи транскордонні регіони, макрорегіони, гірські території;

- території, що виділяються в результаті надзвичайних ситуацій, зокрема військових, природно-стихійних та екологічних;

- межі, що формуються, виходячи з наявних потреб у фіксації територіально опосередкованих інтересів, зокрема дослідницького, політичного, бізнес-експансивного характеру; наприклад, подібний підхід застосовуємо для реалізації рішень щодо формування нових ринків, корпоративного просування брендів, проведення політичних кампаній;

- території, які виокремлено для реалізації соціально-значущих або адміністративних завдань (шкільні, медичні округи, культурні центри тощо).

Через необхідність реалізації державних завдань у сфері управління регіональним розвитком найбільш часто зустрічається позиція, відповідно до якої регіон розглядається як географічно обмежена територія, в ареалі якої реалізується діяльність адміністративно-територіальних органів. Такий науковий підхід активно розвивається з 1990-х рр. і досі, виступаючи як конструкція. Цей же підхід закладений і в нормативній базі: згідно з Законом України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 р. № 156-VIII регіон – це територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя, а регіональний розвиток – процес соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних та інших позитивних змін у регіонах [13]. Тобто фактично поняття регіону прирівняне до поняття адміністративної області, а їх межі – до меж адміністративних областей та міст Києва та Севастополя, виокремлених в адміністративно-територіальному устрої України.

Водночас в цьому ж Законі задекларовані поняття «макрорегіон» «як частина території України у складі декількох регіонів чи їх

частин, об'єднаних за спільними ознаками, яким притаманні спільні проблеми розвитку, в межах якої реалізуються спеціальні для цієї території програми регіонального розвитку» та «мікрорегіон» «як частина території регіону, що характеризується територіальною цілісністю та особливостями розвитку, в межах якої реалізуються спеціальні для цієї території проекти регіонального розвитку». Отже, макрорегіон та мікрорегіон не обмежуються обов'язково кордонами адміністративних областей, а радше виокремлюються за особливостями чи проблемами соціально-економічного розвитку.

Останнє дає змогу говорити про помилковість методологічного підходу, який полягає у виключному ототожненні економічного простору регіону з адміністративною областю, обмеженою її географічними кордонами. На неправомірності такого підходу наголошено і у

працях П. Мінакіра, який говорить про неприпустимість ототожнення економічного регіону та «адміністративно-територіальної одиниці», незважаючи на можливий збіг їх географічних кордонів [14]. Водночас вченим констатується існування еволюційного руху в бік зближення економічних регіонів та адміністративних одиниць. На нашу думку, економічний простір регіону має досліджуватися через імпульси, що формуються в центрах концентрації економічної активності, і ступінь їх впливу на навколишнє середовище, отже, економічний простір може виходити за межі адміністративного регіону, так само як і бути меншим, ніж територія усього регіону.

Висновки з цього дослідження. Отже, дослідження регіональних процесів має розгортатися радше в площині вивчення економічного простору регіону, ніж його географічних ареалів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Айзард У. Некоторые исследования в области регионального развития и сотрудничества и некоторые вопросы региональной науки, не имеющие ответов / У. Айзард // Региональное сотрудничество. – 1998. – Вып. 1–2.
2. Гранберг А. Основы региональной экономики / А. Гранберг. – М. : ГУВШЭ, 2000. – 495 с.
3. Гранберг А. Стратегия территориального социально-экономического развития России: от идеи к реализации / А. Гранберг // Вопросы экономики. – 2001. – № 9. – С. 15–27.
4. Бияков О. Теория экономического пространства: методологический и региональный аспекты : [монография] / О. Бияков. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2004. – 152 с.
5. Полякова А. Оценка качества социально-экономического пространства региона / А. Полякова // Вестник ЧелГУ. – 2011. – № 6. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-kachestva-sotsialno-ekonomicheskogo-prostranstva-regiona>.
6. Krugman P. Complex landscapes in economic geography / P. Krugman // American Economic Association, Papers and Proceedings. – 1994. – Vol. 84, Issue 2. – P. 412–416.
7. Бавико О. Просторово-мережевий розвиток економіки регіону: теоретико-методологічний аспект / О. Бавико. – Херсон : Айлант, 2012. – 336 с.
8. Churski P. Model polaryzacyjno-dyfuzyjny w przemianach polityki spójności – konsekwencje dla ukiernikowani a polityki rozwoju / P. Churski // Rozwój regionalny i polityka regionalna. – Poznań, 2014. – Nr. 25. – S. 13–27.
9. Модернизация: зарубежный опыт и Россия / [В. Красильщиков (рук. авторского коллектива), А. Белоусов, В. Гутник, А. Клепач, В. Кузнецов]. – М. : Инфомарт, 1994. – 254 с.
10. Паламарчук М. Виклики модернізації в Україні: політичні аспекти : [монографія] / М. Паламарчук ; за ред. О. Литвиненка. – К. : НІСД, 2014. – 152 с.
11. Сторонянська І. Регіональний розвиток України: проблеми інтеграції та конвергенції / І. Сторонянська. – Львів : ІРД НАН України, 2010. – 324 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
12. Сторонянська І. Регіони України: пошук моделі конвергентного розвитку : [монографія] / І. Сторонянська. – Львів : ІРД НАНУ, 2008. – 144 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
13. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 156-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
14. Мінакір П. Региональная экономическая динамика : [монография] / П. Мінакір. – Хабаровск : ДВО РАН, 2010. – 304 с.